

SAMHÄLLSPROBLEM
VID
EKONOMISK EXPANSION

FÖREDRAG AV

PROFESSOR RAGNAR BENTZEL

VID

ORDINARIE BANKMÖTE DEN 26 OKTOBER 1962

SKRIFT NR 89

UTGIVEN AV SVENSKA BANKFÖRENINGEN

STOCKHOLM 1962

AKTIEBOLAGET
C. E. FRITZES KUNGL. HOVBOKHANDEL
I DISTRIBUTION

ANFÖRANDE AV

RAGNAR BENTZEL, professor	1, 24, 25
TORÉ BROWALDH, bankdirektor	12, 25
LARS-ERIK THUNHOLM, bankdirektor	15
KRISTER WICKMAN, statssekreterare	20
ARTHUR MONTGOMERY, professor	22

Ordförande vid diskussionen var

bankdirektor MASRC WALLENBERG jr

SAMHÄLLSPROBLEM VID EKONOMISK EXPANSION

RAGNAR BENTZEL

Ärade åhörare! Under hela det senaste seklet har vi i vårt land haft en mycket snabb ekonomisk expansion. Den svenska nationalinkomsten, räknad per capita och i fasta priser, är i dag ungefär fyra gånger så stor som vid sekelskiftet och sannolikt mer än tio gånger så stor som för hundra år sedan. Det betyder tydligen att levnadsstandarden ungefär fördubblats för varje ny generation som växt upp.

Det finns ingen särskild anledning tro, att det ekonomiska framåt-skridande, som pågått i mer än hundra år, nu plötsligt skulle upphöra. Såvida inte krig eller andra naturkatastrofer inträffar har vi, såvitt jag kan se, anledning vänta oss en ytterligare expansion under de närmast följande decennierna. En femtioprocentig ökning i nationalinkomsten under 1960-talet förefaller på intet sätt ligga utom möjligheternas gränser och att vi någon gång mellan 1975 och 1980 skulle ha en nationalinkomst dubbelt så stor som den vi har i dag verkar inte otroligt. Jag tror vi har all anledning att bereda oss för en sådan utveckling. Med all sannolikhet gör vi oss själva en stor otjänst genom att vara pessimister och inte i tid förbereda den framtida utvecklingen.

Den här optimistiska synen kan möjligen synas omotiverad i dagens läge. Vi vet ju att konjunkturläget inte bara i vårt land utan i hela den västliga världen just nu är långt ifrån lovande. På flera områden föreligger stora kapacitetsöverskott, vilket har lett till betydande av-sättningssvårigheter inte minst för svensk export. Men vi skall nog ändå inte låta oss förblindas av det mörka kortsiktiga perspektivet. Några riktigt vägande skäl för att det nuvarande matta läget på något sätt skulle förbli permanent, har åtminstone jag ytterst svårt att finna. Det måste rimligen vara av övergående natur. Jag utgår ifrån det när jag här i dag skall ta upp till diskussion några problem, som har med den ekonomiska utvecklingen på lång sikt att göra.

Jag skall bläddra lite i det ekonomiska framtidskridandets digra problemkatalog och skall då stanna vid de sidor som handlar om följande fyra ämnen. 1) Vilken framstegstakt vill vi egentligen ha, 2) den ekonomiska expansionens avigsidor, 3) planering i en framtidskridande ekonomi och 4) den offentliga sektorns expansion.

Under efterkrigstiden har det i tal och skrift ideligen ordats om önskvärdheten av ekonomisk tillväxt. För något år sedan gavs ju som bekant den berömda OECD-deklarationen, där man uppställde en femtioprocentig ökning i nationalinkomsten under 1960-talet såsom en allmän målsättning för medlemsländerna. Och i den sista långtidsutredningen angavs en 4 procentig årlig i nationalinkomsten som en målsättning. Av sådana uttryckssätt får vi emellertid inte låta lura oss till att tro, att ekonomisk tillväxt *per capita* är något eftersträvansvärt. Till syvende och sist måste det vara en ökad *levnadsstandard* som är målet för all ekonomisk verksamhet och en ökning i nationalinkomsten — det är ju så man brukar definiera den ekonomiska tillväxten — är ingalunda identisk med en höjning av levnadsstandard. Vi skall komma ihåg att man inte får den ekonomiska tillväxten gratis. Ju snabbare tillväxttakt vi vill ha desto mer måste vi arbeta och desto större del av våra inkomster måste vi avstå att konsumera. Låt mig utveckla detta lite närmare.

Även om det finns arbetsmyror, som älskar att arbeta, är det ändå utan tvekan för den helt övervägande delen av befolkningen så, att fritiden framstår som något positivt och en ökning av fritiden som ett eftersträvansvärt mål. Därför är man alltid till en viss gräns villig att byta inkomst mot fritid. Och erfarenheten visar att folk vid stigande inkomstnivå stundom föredrar mer fritid och långsammare inkomstökning framför mindre fritid och snabbare inkomstökning. De successiva arbetstidsförkortningar, som pågått sedan länge i vårt land och de önskemål om ytterligare förkortningar, som nu framförs, är, tycker jag, ett klart bevis därpå. Detta illustrerar ju att man inte kan inlägga något självständigt värde i en hög expansionstakt inom ekonomin. Vid en bedömning av önskvärdheten i en utveckling måste också fritiden beaktas. Fritidens längd måste tänkas vara en av de komponenter, som är avgörande för levnadsstandard.

Inom parentes kan jag här nämna, att det för arbetstidsförkortningens del finns en naturlig broms för utvecklingen, som ligger däri,

att ju mer fritid man får desto större konsumtionsmöjligheter får man och desto mer pengar behöver man då för att kunna utnyttja fritiden. Det förefaller därför osannolikt att den situationen någonsin skulle uppkomma, att folk skulle vilja ta ut *hela* sin inkomstökning i en ökning av fritiden. Konsumtionsbehoven skulle då successivt växa och därmed också behovet av inkomst.

Beträffande de uppostringar vi i form av en ständigt pågående investeringsverksamhet måste göra för att få ekonomisk tillväxt till stånd kan vi resonera på följande sätt. De resurser i form av arbetskraft, kapital och råvaror, som åtgår för investeringsverksamheten, skulle i princip kunna finna alternativ användning vid framställning av konsumtionsvaror. Därför kan vi säga, att en investering i dag utgör en uppostring i den meningen, att vi avstår från konsumtionsmöjligheter i nuet. Samtidigt är det ju, som alla vet, så, att investeringen ger oss möjlighet till högre inkomst i framtiden och därmed också till högre framtida konsumtionsmöjligheter.

Om vi nu ser saken från hela folkhushållets synpunkt och bortser från själva *fördelningen* av inkomsterna så kan vi uppställa den frågan hur stor investeringsverksamhet vi i själva verket önskar oss på lång sikt. Är det alltid bra med stora investeringar?

För att kunna svara på den frågan måste vi undersöka hur situationen kan te sig för oss för olika alternativ beträffande investeringsverksamhetens omfattning. Säg t ex att vi utgår från dagens läge och frågar oss om det vore önskvärt att höja den nuvarande investeringskvoten. Om vi gör det betyder det rimligen att vi får en snabbare ökning av nationalinkomsten än eljest. Samtidigt betyder det uppenbarligen att vi måste sänka vår konsumtion i nuet. I gengäld kommer emellertid då konsumtionen att i framtiden stiga snabbare än om vi bibehåller den nuvarande investeringskvoten. Om vi höjer investeringskvoten kommer således den framtida konsumtionen att starta från en lägre utgångsnivå men sedan växa snabbare än om vi behåller vår nuvarande investeringsnivå. Frågan är då vilket alternativ vi skall välja. Det är alltså ungefär som när man väljer mellan att resa med ett snälltåg och ett persontåg och det senare startar en timme tidigare än snälltåget. Persontåget får då ett visst försprång från början men så småningom blir det upphunnet av snälltåget och sedan drar snälltåget ifrån mer och mer. Det är klart, att frågan om jag i ett

sådant fall bör välja det ena eller andra tåget måste bli beroende av dels hur långt jag skall resa, dels hur mycket fortare snälltåget går än persontåget. På samma sätt är det med valet mellan de båda investeringsalternativen. Om vi höjer investeringskvoten måste den däremot svarande konsumtionen förr eller senare växa ikapp konsumtionen vid det andra alternativet och ju mer tiden sedan framskrider desto mer växer den sedan ifrån denna. Vilket av dessa båda alternativ som kan anses bäst måste då rimligen bli beroende av två förhållanden, nämligen för det första den avkastning de där extra investeringarna kan väntas ge — det svarar mot hastighetsskillnaden mellan de båda tågerna — och för det andra hur långt tidsperspektiv man har vid sin bedömning — det motsvarar resans längd i tågexemplet. Ömmar man för sina efterkommande blir man uppenbarligen benägen att föredra en högre investeringskvot än om man bara tänker på sig själv. Och tänker man bara på sig själv bör man rimligen vara desto mer benägen att föredra den högre investeringskvoten ju yngre man är. Om vi i dag beslutar om en höjning av investeringskvoten så är det ungdomarna som vinner och de äldre som förlorar på det; ungdomen har ju lång tid på sig att njuta frukterna av dagens investeringar medan däremot gamla personer kanske inte lever så länge att de hinner få något tillbaka vad investeringen kostat.

Avsikten med det jag nu sagt har varit att belysa mitt tidigare påstående, att vi inte alltid kan betrakta en snabb expansionstakt såsom avgjort fördelaktigare än en något långsammare takt och att man ställs inför ganska intrikata avvägningsproblem, när det gäller att avgöra vilken framstegstakt som är mest önskvärd. Vi kan ha en stark ökning av levnadsstandarden utan att för den skull den ekonomiska tillväxten — mätt genom nationalinkomstens ökning — behöver vara särskilt snabb. Och vice versa.

För undvikande av varje missförstånd vill jag understryka att det jag nu sagt på inget vis får tolkas som en argumentering emot en snabb framstegstakt. Det vore att missuppfatta mig helt. Jag har inte haft någon som helst avsikt att argumentera vare sig i den ena eller den andra riktningen utan endast att belysa problematiken.

I mitt resonemang nyss utgick jag ifrån att vi mer eller mindre godtyckligt kunde välja framstegstakt genom att låta investeringarna bli så stora som var erforderligt för den önskade framstegstakten. Det är

då kanske naturligt att resa frågan, vad vi egentligen har för handlingsfrihet i det avseendet. Kan vi verkligen hålla hur hög investeringsnivå som helst? Uppkommer det inte svårigheter att åstadkomma ett tillräckligt stort sparande?

Vid bedömningen av de frågorna skall vi inte glömma bort att vad vi här resonerar om det är utvecklingen på lång sikt. Hade vi anlagt ett kortsiktigt perspektiv hade situationen varit helt annorlunda. På kort sikt är den ekonomiska politiken starkt institutionellt bunden och då är valmöjligheterna också starkt begränsade. På lång sikt är det emellertid inte så. På lång sikt kan man — åtminstone inom rimliga gränser — rätta den ekonomiska politiken efter de målsättningar man har. Det finns då, såvitt jag kan se, inte någon principiell svårighet i att utforma politiken på sådant sätt, att man åstadkommer den konsumtionsinskränkning, som är nödvändig för att den önskade investeringsnivån skall uppnås. Problemet ligger nog på ett helt annat plan. Det kan möjligen vara politiskt svårt för en regering att föra en tillräckligt konsumtionsinskränkande politik. Men det är ju en sak för sig.

Även om man accepterar att man på lång sikt genom ekonomisk-politiska medel alltid har möjligheter att utan risk för störningar i den samhällsekonomiska balansen åstadkomma en godtyckligt hög investeringsnivå, kan man möjligen invända, att man genom en sådan politik kan komma i konflikt med andra ekonomisk-politiska målsättningar. Det skulle ju t ex kunna tänkas, att man ansåg enda möjligheten till att nå en tillräckligt hög investeringsnivå låg i en från politiska synpunkter sett oacceptabel inkomstfördelning till företagens förmån. Naturligtvis kan det uppkomma problem av den typen, det vill jag inte helt förneka. Å andra sidan kan man säga, att den ekonomiska politiken har så många olika medel till sitt förfogande, som den kan använda för att samtidigt uppnå flera målsättningar, att den invändningen knappast kan anses särskilt vägande. Slutsatsen blir då alltså den att hela problemet om sparatet inte är något principiellt utan endast ett politiskt problem.

Jag skall efter detta övergå till mitt problem nummer två, den ekonomiska expansionens avigsidor.

Den ekonomiska expansion vi haft i vårt land har utan någon som helst tvekan varit till utomordentligt stor välsignelse för vårt lands befolkning. Det är så självklart, att jag inte behöver motivera mitt på-

stående. Detta hindrar emellertid inte, att den blanka medaljen även haft en baksida. Om vi ser långt tillbaka i tiden kan vi som exempel på utvecklingens avigsidor tänka på de utomordentliga problem som skapades genom det gamla bysamhällets upplösning under senare hälften av 1800-talet och den proletarisering som invandringen till städerna på sina håll medförde. Om vi ser mera till dagens samhälle kan vi även då konstatera en mängd problem, som vi fått just på grund av den ekonomiska expansionen. Jag kan som exempel här nämna den geografiska omflyttningen och därmed förknippade bekymmer för landsbygdens folk och på de svårigheter, som uppstått för företag, som s a s ligger på utvecklingens negativa sida. Vi har hela inflationsproblemet. Vi kan alla se de moment av otrivsamhet som trängseln på gator och vägar medför. Vi kan också peka på den mängd av flaskhalsar som förekommer i vårt nuvarande samhälle, stor brist inte bara på akademiskt utbildad personal utan också på många andra yrkesgrupper, eftersläpningar i projekteringen av bostadsområden, eftersläpningen i vattenvården m m.

Såvitt jag förstår är det helt naturligt att det i en expanderande ekonomi uppkommer vissa avigsidor av den här typen. Det vore väl konstigt om en sådan här snabb omdaning av samhället skulle kunna ske utan att det på sina håll gnisslar i maskineriet. Vi kan därför inte vänta oss, att den snabba utveckling, som vi nu ser framför oss, skall gå helt smärtfritt den heller. Vi kan redan i dag tydligt se vissa avigsidor i den framtida bilden: Vi vet ju t ex att de flaskhalsar vi har i dag i stor utsträckning kommer att vara kvar länge än, och vi har verkligen anledning fråga oss hur våra vägar och gator skall kunna svälja den ökning i bilantalet, som är att vänta. Som det nu ser ut torde bilantalet i landet redan år 1970 bli nära nog dubbelt så stort som i dag. Vi har all anledning att se med bekymmer på bostadsmarknaden. Kommer den bebyggelse vi i dag har med det stora flertalet lägenheter belägna i flerfamiljshus — och till stor del i jättelika hyreskaserner — även att passa in i 1970 och 1980 års samhälle? Vill man då inte i stället ha en helt annan bebyggelse?

Men vi kan också för framtiden vänta oss en mängd problem som vi i dag kanske inte har en mindre konkret känning av, men som vi ändå med ganska stor säkerhet kan påstå att de kommer. Jag tänker då på alla de problem som sammanhänger med näringslivets omda-

ning: nedläggning av företag, uppkomsten av arbetslöshetsöar, tvång till yrkesbyte m m. Vidare uppkommer säkerligen åtskilliga problem på grund av att prisrelationerna undergår ständiga förskjutningar och därigenom förorsakar betydande inkomstomfördelningar mellan olika samhällsgrupper.

Jag kan här inte närmare gå in på alla dessa problem. Jag skall nöja mig med att ta upp ett par som jag tror kan bli ganska betydande under det kommande decenniet.

I en expanderande ekonomi undergår näringslivet en ständig omvandling och det är då alldeles naturligt med en ständigt pågående bortrationalisering av företag. Den processen går i många fall relativt smärtfritt men i enstaka fall uppkommer stora bekymmer för de berörda parterna. Det gäller speciellt i sådana fall, där företagen i fråga är dominerande för det lokala näringslivet, så som det ofta är i mindre orter och framför allt då i brukssamhällena. Där betyder ju en nedläggning av driften ofta en katastrof för orten.

Den nuvarande linjen i svensk arbetslöshetspolitik går ju som bekant ut på att man i möjligaste mån skall försöka att avhjälpa s k arbetslöshetsöar genom att ge de arbetslösa omskolning och bidrag för flyttning till andra orter. Det må väl i och för sig vara riktigt. Så mycket är väl dock helt självklart, att man därigenom ingalunda kan klara hela problemet. Många *vill* inte flytta, de har fäst sig vid orten, deras anförvanter bor där och de har framför allt kanske ett *eget hem* som kanske blir helt värdelöst vid en flyttning. Därigenom uppkommer ett stort mänskligt problem, som man inte får glömma bort nu när man på alla håll med sån entusiasm talar om bransch-rationalisering. Därtill kommer att stundom det problemet uppkommer, om det ur samhällsekonomisk synpunkt ibland inte kan vara önskvärt att hålla ett företag vid liv även om den företagsekonomiska kalkylen pekar på nedläggning. Det problemet tycker jag man har beaktat alltför litet i den pågående debatten. Jag skulle här vilja ställa den frågan, om inte staten i ömmande fall skulle kunna tänkas att under en övergångstid subventionera driften för vissa sådana här företag. Med tanke på så mycket som staten hållit oräntabla jordbruk under armarna vore det väl inte orimligt att en liten hjälpande hand även räcktes till oräntabla industrier. Naturligtvis dock bara temporärt.

I en framåtskridande ekonomi undergår relationen mellan priserna på olika varor en ständig förskjutning. Varor, vid vars framställning stora tekniska framsteg görs, blir successivt billigare i jämförelse med andra varor. Speciellt gäller, att personliga tjänster är svåra att rationalisera och därför blir sådana tjänster hela tiden successivt dyrare. Det gäller t ex sådana tjänster som utförs av läkare, hembiträden, skräddare, frisörer och förvaltningspersonal. Det betyder, att den personliga service, som många uppskattar och som många också har behov av, kommer att bli allt dyrare. Hur mycket inkomsterna i samhället än stiger så kommer ändå aldrig den situation då vi kan leva som orientaliska furstar och omge oss med en stab av tjänare. Och man skulle också kunna uttrycka saken så, att den som i dag gärna skulle vilja ha ett hembitråde, men inte anser sig ha råd till det, han kommer inte att anse sig ha råd till det om 20 år heller, även om inkomstnivån i samhället då stigit till det dubbla. Hembiträdeslönerna har då nämligen också rimligen stigit till åtminstone det dubbla.

Den här fördyringen av tjänsterna medför vissa väsentliga problem. Det förhållandet att vi aldrig kommer i den situationen att vi kan leva som orientaliska furstar, tycker jag vi kan ta ganska lugnt, men problemet uppstår för dem som verkligen har *behov* av personlig service. Jag tänker då i främsta rummet på åldringar och invalider. Man kanske kan uttrycka saken så, att även om konsumtionspriserna i allmänhet inte stiger och övriga befolkningsgrupper inte upplever någon ökning av levnadskostnaderna, så kommer sådana befolkningsgrupper, som har speciellt behov av personlig service att få vidkännas prisstegringar. Det sparande för ålderdomen som görs i yngre dar — inklusive ATP-avgifterna — kommer att successivt urholkas i realvärde för pensionärer. Därtill kommer att det genom utvecklingsprocessen kanske inte ens kommer att *finnas* folk, som är villiga att ägna sig åt åldringsvård. Med tanke på den mycket stora ökning i antalet gamla personer som vi kan förutse under det kommande decenniet, tror jag att detta verkligen kan bli ett problem.

Det stora flertalet av de här svagsidorna, som följer i den ekonomiska expansionens spår, torde till mycket stor del kunna förhindras eller åtminstone lindras genom en framsynt planering inom företag och förvaltningar. Det är därför jag tror det är så viktigt att vi i god tid bereder oss för den ekonomiska expansionen. Gör vi inte det blir

vi, när den kommer, tagna på sängen och ställs då plötsligt inför mycket stora bekymmer. Jag har därför ansett det motiverat att här något beröra planeringsproblemen i en expanderande ekonomi. Och därmed kommer jag in på den tredje av de punkter, som jag i dag hade tänkt tala om.

Det brukar ofta sägas, att företagens planering i en expanderande ekonomi ställer sig lättare än i en stagnerande ekonomi, därför att i det förra fallet risken för felinvesteringar skulle vara mindre. Om man i en expanderande ekonomi bygger ut ett företag eller en bransch alltför mycket så skulle det inte spela så stor roll, eftersom efterfrågan så småningom skulle komma att växa ikapp den utbyggda kapaciteten. Den uppfattningen kan jag inte riktigt dela. Åtminstone är det en sanning med mycket stor modifikation. Man skall inte glömma bort att efterfrågeökningarna i en expanderande ekonomi ingalunda sker likformigt. I stället sker det hela tiden mycket kraftiga förskjutningar i efterfrågestrukturen och på en mängd områden har vi en stagnerande eller t o m en retarderande efterfrågan. Och inom sådana områden kan överinvesteringar uppenbarligen bli ödesdigra.

Tvåtemot vad som vanligen sägs skulle jag vilja göra gällande, att planeringen är ett avgjort svårare problem i en expanderande ekonomi. Enkelt uttryckt kan skillnaden sägas vara den att planeringen i en stillastående ekonomi avser framtida förhållanden som liknar de rådande och som vi följaktligen ganska väl känner, medan det i en expanderande ekonomi är en okänd framtid och ett okänt samhälle vi skall söka bilda oss någon uppfattning om och planera för. Ju snabbare expansionen är desto fler nyheter i teknik och varor och en desto mer genomgripande omvandling av samhället måste vi då räkna med i vår planering. Desto svårare måste det vara att bedöma möjligheterna att få avsätta sina produkter till vinstgivande priser.

I det alltmer komplicerade samhället och med det växande inbördes beroendet mellan olika delar av samhällslivet förefaller det särskilt angeläget att uppmärksamma samordnings- och avstämningsproblemen i planeringen. Om vi ser på de planeringsproblem som föreligger å ena sidan inom de enskilda företagen och branscherna inom näringslivet och å andra sidan inom den offentliga sektorn är det alldeles uppenbart att de är ömsesidigt beroende av varandra. Många företag är som leveransutörer intresserade av att kunna bilda sig en upp-

fattning om utvecklingen av den statliga och kommunala verksamheten (t ex försvar, bostadsbyggande etc). I andra fall är stat och kommun leverantörer av för industrin strategiska produktionsfaktorer (el.energi, järnvägsfrakter, hamnar etc). Inte minst viktig i detta sammanhang är hela utbildningssidan, alltså frågan hur tillgången på olika slags utbildad arbetskraft kommer att gestalta sig för företagen i framtiden. Detta gör att företagen har stort intresse av att kunna bedöma utvecklingen inom det offentliga området och kan ställa berättigade anspråk på att ett översiktligt planeringsarbete där kommer till stånd och att resultaten därav blir tillgängliga.

På motsvarande sätt kan sägas att de offentliga organen har intresse av de planeringsresultat som framkommer inom företagen och branscherna. Vi kan som exempel betrakta den nu aktuella frågan hur det högre utbildningsväsendet bör dimensioneras. Där står man ju inför problemet att förutsäga näringslivets behov av civilingenjörer, civilekonomer och andra typer av akademiker. Men hur skall man kunna göra en rimlig prognos i det avseendet utan att ha en föreställning om näringslivets framtida struktur.

Så vitt jag förstår skulle både näringsliv och statsmakterna ha mycket stor nytta av ett samarbete i fråga om den långsiktiga planeringen, ett samarbete som skulle innebära ett ömsesidigt givande och tagande av informationer och som skulle kunna leda till en viss samordning i planeringen på olika områden. Vi får därför hoppas att ett sådant samarbete kommer till stånd.

Som sista nummer i min problemkatalog skall jag ta upp en fråga angående den offentliga sektorn.

Det har visat sig inte bara i vårt land utan även i övriga länder i världen att den offentliga konsumtionen vid stigande välståndsnivå tar i anspråk en allt större del av nationalinkomsten. På många håll har man uppfattat denna ökning i den offentliga konsumtionens andel som en följd av en vänsterorienterad politik. Det är möjligt att det ligger ett visst mått av sanning i en sådan uppfattning, det vill jag inte förneka, men jag tror inte alls att pudelns kärna är att finna på det politiska området. Det är visserligen sant, att den offentliga konsumtionens ökning delvis är en effekt av överflyttningar av konsumtion från privat till offentlig sektor — införandet av skolmåltiden är ett typexempel på en sådan överflyttning — och att denna överflytt-

ning delvis kan betraktas som avhängig av politiska värderingar, men de överflyttningar som förekommit har dock inte alls varit av dominerande betydelse för utvecklingen. De viktigaste faktorerna bakom ökningen i den offentliga konsumtionens andel av nationalinkomsten tror jag i stället är följande tre förhållanden. För det första är stora delar av den offentliga konsumtionen komplementär till privat produktion eller privat konsumtion och en ökning däri leder därför automatiskt till en ökning i den offentliga konsumtionen. Som exempel kan vi här tänka på trafikpolisens arbete. För det andra är de stora och tungt vägande posterna sjukvård och utbildning av den art, att efterfrågan ökar starkt vid stigande inkomst. För det tredje består den offentliga konsumtionen till mycket stor del av tjänster och som jag sagt tidigare så stiger ju vid stigande inkomster tjänsterna i pris i jämförelse med varor.

Den här ständiga ökningen i den offentliga konsumtionens andel av nationalinkomsten är lite bekymmersam, tycker jag, och det av två skäl. Om det nu är så att produktivitetens utvecklingen går långsamt inom denna sektor och samtidigt denna sektor ständigt växer, så betyder det givetvis en hämsko på den totala tillväxten i landet. Om man vidare utgår ifrån att lönerna inom denna sektor stiger i takt med produktiviteten inom den övriga delen av näringslivet — vilket jag tror får betraktas som naturligt i vårt samhälle — så betyder så vitt jag kan se tillväxten i den offentliga konsumtionen en permanent inflationsfaktor. Detta aktualiserar frågan vilka rationaliseringsmöjligheter det finns för den offentliga konsumtionen. Om vi ser bakåt i tiden kan vi på enstaka områden inom den offentliga sektorn konstatera att betydande rationaliseringar gjorts, men det förefaller ännu vara mycket ogjort i den vägen. Inte minst på det område som jag är särskilt förtrogen med, nämligen undervisningen.

Ja, ärade åhörare, som jag ser det hänger alla de problem, som jag nu har berört här, på ett eller annat sätt ihop med planeringen av framtiden. Jag har tidigare sagt att en sådan planering stöter på utomordentliga svårigheter i en expanderande ekonomi. Det är därvid inte bara fråga om rent tekniska komplikationer som kommer in på grund av förekomsten av osäkerhetsmoment. Jag tror att de svårigheterna i själva verket huvudsakligen emanerar från vår brist på fantasi. Vi har oerhört svårt att föreställa oss hur näringsliv och sam-

hålle kommer att se ut om 10—20 år. Vi kan inte skönja alla de utvecklingsalternativ som finns och vi kan därför inte heller riktigt göra klart för oss vart vi egentligen vill komma. Vi vet m a o inte ens hur vi vill att näringsliv och samhälle skall se ut i framtiden. Vi skulle behöva mer fantasi. Vi behöver mera folk, kalla dem utopister, eller vad som helst, som kan tänka fördomsfritt och fantasifullt och ge oss en vision om framtiden. Att vi av dem skulle lockas till alltför verklighetsfrämmande perspektiv är ingen risk. Det finns i vårt samhälle så många sakliga och nyktra bedömare som förankrar fantasiballongerna och t o m sticker hål på dem. Det finns ju en grupp som har denna uppgift till yrke, nämligen bankdirektörerna.

TORE BROWALDH

Professorer har ju många nyttiga funktioner, och jag tycker att professor Bentzel givit oss en illustration på ett par av dem. Han visade bl a nyttan av att ställa problem, men framför allt sökte han illustrera hur man måste tänka, om man riktar blicken bortom det kalenderårsperspektiv vi inom näringslivet som regel har.

Professor Bentzel tilldelade bankdirektörerna en speciell funktion, och jag skall försöka utöva den i ett hänseende, nämligen genom att också ställa vissa frågor. Först, har vi inte blivit litet för tvärsäkra i vår tro på att vi har instrument, statistik och människor som kan klara de problem, som avtecknar sig i framtiden. Vi har gått ganska långt i våra ambitioner. Vi började en gång i tiden med den fulla sysselsättningen, och vi hade då inte någon annan uppfattning än att denna borde leda till ett framåtskridande. Nu tycker vi det är självfallet att vi klarar den fulla sysselsättningen, och frågeställningen är bara om vi skall sätta ambitionsgraden för tillväxten vid 4 eller 5 procent per år.

Jag har hört och hör väl fortfarande till optimisterna. Men det är klart att när man ser nedgången i sådana indexserier som Dow Jones aktieindex och iakttar börsfallet runt om i världen, så blir man litet tveksam, hur blå blomma man än har i knapphålet. Det är väl inte omöjligt att vi nästa år får ett prov på regeringars och centralbankers förmåga att samarbeta för att möta en begynnande konjunkturedgång? Jag hyser självfallet stor vördnad för riksbankschefen i detta land liksom för finansministern och hans statssekreterare, men jag är

inte säker på att jag kan hysa samma vördnad för de stora och ur konjunktursynpunkt betydelsefulla ländernas centralbankschefer och finansministrar.

Det ter sig ibland litet egendomligt att man i Amerika fört fram tanken på 50 procents stegring av nationalprodukten under 60-talet, samtidigt som man tycks ha vissa svårigheter att klara det difemma som bottnar i å ena sidan en långsam expansionstakt och å andra sidan vissa bekymmer med betalningsbalansen. England har haft samma problem under hela 50-talet och har som bekant föredragit att klara sin betalningsbalans och valutareserv framför att hålla investeringskvoten och expansionstakten uppe. Har vi så framsynta och orädda personer i dessa länder, att de kan lösa problemen i samband med en eventuell nedgång 1963? Det är ju glädjande att vi som alltid kan räkna med att riksbankschefen i dag står upp och ger oss sin syn på dessa problem.

(Riksbankschef P Åsbrink: Glöm inte de egna kretsarna, när du gör uppräknningen!)

Låt mig så något gå in på den filosofi som låg bakom professor Bentzels uttalanden!

Jag tycker det är utomordentligt nyttigt att vi blir påmind om att det gäller ett val mellan fritid och högre arbetsinsats, mellan konsumtion och sparande. Jag vill ånyo spela bankdirektörens roll och säga, att jag är litet mera »investeringssmindad» än långtidsutredningen var, och jag skall ange några skäl för det.

Det första skälet är att jag aldrig haft någon känsla av att man behöver uppmuntra konsumenterna genom att stimulera dem att öka den del som de varje år tar ut av nationalinkomsten. Jag tycker att på konsumenthåll tendensen att inteckna framtiden — uppmuntrad av generösa och vänliga politiker — varit tillräcklig för att hålla konsumtionen uppe.

Mitt andra skäl är att om man nu räknar med detta föränderlighetens samhälle som professor Bentzel på ett så utomordentligt sätt tecknade, innebär detta — det framhöll professor Bentzel själv — att vi får negativa investeringar i form av utflyttning från tätorter ute i landet, där kanske bostäder, vissa affärsfastigheter och framför allt offentliga investeringar i gator, skolor etc blir onyttiggjorda. Man måste då försöka bygga upp en spegelbild av detta på de orter dit folk flyttar, och jag frågar: Kräver inte den desinvestering, det negativa sparande

den, som statsmakterna också i Västerlandet har ställt, blir problemen rätt komplicerade. Man säger ofta att det alldeles särskilt är försvarsutgifterna som har bragt kapitalmarknaden i olag; det sade man för övrigt redan före 1914, när räntorna var relativt höga, även om de som sagt sannolikt var lägre än nu. Det är mycket vanskligt att exempelvis för Sveriges vidkommande räkna ut vilken andel av den reala nationalinkomsten försvarsutgifterna tog i anspråk före 1914 och jämföra med läget nu. Jag skulle emellertid snarast tro att andelen har hållit sig *relativt* oförändrad; i alla händelser torde det inte vara fråga om någon mycket omfattande ökning. Emellertid är väl förhållandena något anorlunda i en del andra länder.

Hur som helst är jag rädd för att kapitalbristen och inflationsproblemen kommer att vara aktuella även i fortsättningen, sedan vi har övervunnit den stagnation som nu är på väg eller som redan har inträffat. Inflationen är inte sällan en räddning i nöden — det finns många länder i dagens Europa, där produktionens och industriens läge skulle ha varit avsevärt sämre om icke inflationen hade verkat. Men det är dock en ur olika synpunkter dyrbar metod att lösa det ekonomiska framåtskridandets problem.

Med dessa ord har jag velat bidra till att ställa de kapitalmarknadspolitiska och penningpolitiska problemen ännu mera i förgrunden än som redan skett i denna diskussion. Jag skulle till sist vilja uttala förhoppningen att det internationella samarbete, som mer eller mindre är grupperat kring IMF, kunde utvecklas så effektivt att det bleve möjligt att hålla konjunkturerna något så när i styr, både uppåt och nedåt. Det skulle bidra att lätta kapitalmarknadens problem och det skulle enligt min mening vara ännu betydelsefullare än ett i och för sig så viktigt önskemål som anslutningen till EEC.

RAGNAR BENTZEL

Herr ordförande! Det är så många synpunkter och frågor som framförts här, att jag är rädd för att jag inte kan gå in på och besvara dem alla — framför allt känner jag mig inte på minsta sätt kapabel att i denna församling diskutera kapitalmarknadsproblemen; det skulle, tycker jag, vara övermaga av mig att göra ett sådant försök!

Men låt mig beröra några andra problem som har dryftats. Bankdirektör Browaldh ville fästa större vikt vid det tekniska framåtskridandet över huvud taget och vid en stor investeringsverksamhet än jag kanske hade gjort i mitt föredrag. Han menade att en sådan investeringsverksamhet i och för sig innebar vissa värden och frågade, om man inte skulle behöva en ökad investeringsverksamhet för att hålla just de mindre företag vid liv som jag hade ömnat för och som kan riskera att gå under. Jag skulle vilja ifrågasätta om det inte egentligen är precis tvärt om — eller missuppfattade jag detta?

TÖRE BROWALDH

Jag räknade med att det blir förändringar i den formen att företag läggs ned. Detta innebär att kapacitet icke kommer att utnyttjas, det blir fråga om en negativ investering. Det samhällskapital som finns på en ort kan inte utnyttjas utan orten avfolkas kanske och nya anläggningar måste byggas upp någon annanstans. Krävs det inte då ett större sparande, en större investering än vi hade under 1950-talet?

RAGNAR BENTZEL

Då kan jag svara, att om man försöker i varje fall någorlunda hålla en del företag vid liv, så kommer man undan det problemet. (Bankdirektör Browaldh: Det är naturligtvis riktigt!)

Sedan blir frågan vilka möjligheter till val vi har med tanke på de internationella förhållandena. Vi lever ju inte i något isolerat samhälle, utan vårt land består sig med lyxen att ha en del graonar, och jag tror att det är ett mycket vanskligt problem att avgöra vilken handlingsfrihet vi har i sådant sammanhang. Om man bortser från politiken och bara anlägger den ekonomiska synpunkten, så finns det människor som anser att vi har en praktiskt taget fullständig handlingsfrihet, men det finns samtidigt andra som gör gällande att vi inte alls har frihet. Något entydigt svar är det nog inte möjligt att ge i detta sammanhang. Mycket beror på hur man tärker sig att avvikelser från grannarna sker.

Antag till exempel att vi här i landet skulle besluta oss för att avstå från ytterligare framåtskridande, alltså att vi skulle för framviden

stå och stampa på den nivå vi nu har — något sådant skulle ju vara omöjligt med tanke på utlandet. Vi behöver bara tänka på hur det skulle ha blivit om vi låst fast vårt samhälle vid förhållandena omkring år 1900 och fortsatt att producera hästdroskor, vaxljus o s v — det hade ju varit fullständigt orimligt. Men vi kan i stället tänka oss ett val mellan att å ena sidan ta ut praktiskt taget hela den förbättrade produktionskapaciteten i form av ökad fritid och slå av på kvantiteten eller att å andra sidan ha en stark investeringsverksamhet och söka följa med i utvecklingen på alla sätt. Man skulle exempelvis kunna tänka sig att Volvo driver den tekniska utvecklingen framåt lika energiskt som nu men avstår från att tillverka så många bilar som eljest skulle vara möjligt, därför att ökad fritid framstår såsom mera eftersträfvansvärt än större framsteg i produktionen. Man kan väl inte säga att det skulle vara teoretiskt alldeles omöjligt, men jag tror att det i praktiken är uteslutet av den anledningen att vi inte kan tänka oss att befolkningen i ett land skall nöja sig med helt oförändrad standard när levnadsstandarden i andra länder stiger. I den meningen är vi säkerligen bundna av omvärlden. Samtidigt måste man nog säga, att vi har en viss frihet när det gäller framstegstakten — vi ser ju dagligen hur man diskuterar en marginell ökning eller minskning av investeringarna. Utvecklingen är inte alldeles ödesbestämd, utan man kan åstadkomma någonting med ekonomisk-politiska medel.

Här kemmer så de mera politiska synpunkterna fram. Vilket ansvar har vi gentemot u-länderna? Vilket framåtskridande måste vi ha för att motstå pressen från Ryssland? Sådana problem kan man ju diskutera länge, och jag vågar inte fördjupa mig i dem, men så mycket får jag kanske säga, att vi bör akta oss för att råka i den ryska situationen som kännetecknas av att man håller tillbaka konsumtionen ytterst kraftigt och hela tiden hänvisar till en framtida förändring. Vi gör inte situationen bättre om vi sänker standarden i vårt land på ett sådant sätt.

Direktör Thunholm sade, att vi inte kan tänka oss att hålla oräntabla företag vid liv; då förlorat vi i framstegstakt. Jag instämmer naturligtvis i den uppfattningen och har aldrig velat göra gällande att man på lång sikt skulle försöka sig på någonting sådant som just nu sker inom jordbruket — det vore ju fullständigt vansinnigt! — men vad

jag menar är att vi samtidigt bör akta oss för att göra framstegstakten till vår gud. Vi får enligt min mening inte helt bortse från de mänskliga problem som blir aktuella i sammanhanget.

Ett belysande exempel är den diskussion som uppstått i anslutning till senaste långtidsutredningen. I dess betänkande sägs att det vore bra om vi fick ut flera kvinnor på arbetsmarknaden, och det har tagits till intäkt för påståendet att om vi skall kunna nå det av långtidsutredningen uppställda målet så måste kvinnorna ut på arbetsmarknaden; de skall pressas ut, mer eller mindre mot sin vilja. Så får man naturligtvis inte resonera.

Sedan håller jag gärna med statssekreterare Wickman om att vi måste undvika att låsa fast oss vid planer som till varje pris måste följas. Den allmänna principen är ju att vi skall ha en rullande framtidsplanering. Redan långtidsutredningen 1956 var inne på den linjen, och man har som bekant ibland kallat Ingvar Svennilson för den rullande långtidsplaneraren! Principen om rullande framtidsplanering får väl sägas vara bra. Samtidigt förstår jag mycket väl statssekreterare Wickmans synpunkt, att det är lätt för en uomstående att säga tulpanaros men svårare att göra den.

I fråga om avvägningsproblematiken vill jag tillägga, att vi skall komma ihåg att avvägningen mellan sparande och investeringar är något helt annat från samhällets synpunkt än för den enskilde individen. När man frågar hur mycket vi skall spara i form av investeringar så är situationen en annan än för den privatman som funderar på om han skall sätta in 100 kronor på banken eller inte. Den sparande privatmannen vet att han får ränteavkastning på de pengar han sätter in, och dessutom kan han ta ut sitt sparkapital när han så önskar. Men om vi i dag bestämmer oss för att investera så kan vi sedan inte plötsligt plocka ut den investeringen och i stället förvärva konsumtionsvaror. Bestämmer vi oss för att höja vår investeringskvot, betyder det också att vi binder oss för att spara inte bara i år utan även för framtiden. Avgörandet är jämförbart med att en privatman bestämmer sig för att spara en viss del av sin inkomst inte bara i år utan för all framtid. Man kan få en privatekonomisk motsvarighet till avvägningen mellan investering och sparande, om man tänker sig följande situation: en person blir erbjuden att köpa obligationer som löper på evig tid och som inte kan säljas, obligationerna är olika i den meningen att

en del löper med hög ränta och andra med låg ränta, och det finns en begränsad kvantitet av varje typ; köper jag sådana obligationer måste jag också förbinda mig att i all framtid använda lika stor del av min inkomst som i dag till köp av dessa obligationer. Hur många obligationer skall jag då köpa? Ja, såvitt jag kan se vore detta ett problem motsvarande det vi har i fråga om den samhällsekonomiska avvägningen mellan investering och sparande. Avgörandet blir naturligtvis beroende på hur många högprocentiga obligationer jag får tillfälle att köpa och vidare på hur långt fram i tiden jag ser — om jag tänker även på mina barn och barnbarn eller om jag tänker bara på mig själv.